

UO'K: 371.1: 371.331.88

**O'QUVCHILARDA AKSIOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH
MEXANIZMLARI****МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ****MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF AXIOLOGICAL COMPETENCES IN STUDENTS****Siddiqov Baxtiyor Saidkulovich**

Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrası v.b.professori, p.f.n.

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'quvchilarda aksiologik kompetensiyalari rivojlantirish, ularning ongida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish ehtiyojini kuchaytirish bilan ularda aksiologik kompetensiyalarni rivojlanishiga ijobiy tasirini o'tkazuvchi tadbirlarni keng joriy etish taqozo etilishi aniqlandi. O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishda ularning ma'naviy qadriyatlarini, ijtimoiy yo'nalganligi, ideallari, hayotiy strategiyalari muhim ahamiyat kasb etishi "O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmi" deb nomlangan 1-rasmda keltirilgan. Ushbu keltirilgan mexanizmda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, madaniy an'analar; umuminsoniy qadriyatlarni anglash va ularga hurmat bilan qarash hamda jamiyat qadriyatlariga amal qilish; davom etib kelayotgan an'analarga sodiq qolish; faoliyat asosi bo'lgan haqqoniylik va kamtarinlikka e'tibor qaratish. Sanab o'tilgan qadriyatlarning barchasi o'quvchilarning aksiologik kompetensiyalari qaysi darajada shakllanganini baholashning me'zoni bo'lib xizmat qilishi mumkin. O'quvchilarda dunyoqarashni kengaytirish, o'quv ma'lumotlarni o'zlashtirish, sohaga oid kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'quvchilar tomonidan ifodalanadigan aksiologik kompetensiyalar muayyan pedagogik-kontseptual yondashuvlar asosida shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Ushbu bosqichlar o'quvchilarning aksiologik kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar, didaktikadagi printsiplar, yondashuvlar asosida amalga oshirilishi "O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish bosqichlari" deb nomlangan 1-jadvalda batafsil bayon qilingan.

Аннотация

В данной статье определено, что необходимо развивать у студентов аксиологические компетенции, усиливать их потребность в участии в духовно-просветительских мероприятиях, широко внедрять виды деятельности, положительно влияющие на развитие у них аксиологических компетенций. Значение их духовных ценностей, социальной ориентации, идеалов и жизненных стратегий в развитии ценностных компетенций студентов представлено на рисунке 1, озаглавленном «Механизм развития ценностных компетенций студентов». В этом механизме заложены духовно-нравственные ценности, культурные традиции; понимание и уважение общечеловеческих ценностей и следование ценностям общества; оставаться верным продолжающимся традициям; ориентируясь на честность и смирение как основу деятельности. Все перечисленные ценности могут служить критериями оценки уровня ценностных компетенций студентов. В целях расширения кругозора учащихся, усвоения учебной информации, развития профильных компетенций желательно формировать ценностные компетенции, выраженные у обучающихся, на основе определенных педагогических и концептуальных подходов. Реализация этих этапов развития ценностных компетенций студентов на основе педагогических условий, дидактических принципов и подходов подробно описана в таблице 1, озаглавленной «Этапы формирования аксиологических компетенций студентов».

Abstract

In this article, it was determined that it is necessary to develop axiological competences in students, strengthen their need to participate in spiritual-educational events, and widely introduce activities that have a positive effect on the development of axiological competences in them. The importance of their spiritual values, social orientation, ideals, and life strategies in the development of axiological competencies in students is presented in Figure 1, entitled "Mechanism of developing axiological competencies in students". In this mentioned mechanism, spiritual and moral values, cultural traditions; understanding and respecting universal human values and following the values of society; to remain faithful to the continuing traditions; focusing on honesty and humility as the basis of activity. All of the listed values can serve as criteria for assessing the level of students' axiological competences. In order to expand students' outlook, learn educational information, and develop field-related competencies, it is desirable to form axiological competencies expressed by students based on certain pedagogical and conceptual approaches. The implementation of these stages in the development of axiological competencies of students on the basis of pedagogical conditions, didactic principles and approaches is described in detail in Table 1 entitled "Stages of developing axiological competencies in students".

Kalit so'zlar: o'quvchi, aksiologik, aksiologik kompetensiya, tarbiya.

Ключевые слова: студент, аксиологический, аксиологическая компетентность, образование.
Key words: student, axiological, axiological competence, education.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-son qarori asosida "Vatan tuyg'usi", "Odobnoma", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari", "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirgan holda yagona "Tarbiya" fani 1-9-sinflarda 2020-2021-o'quv yilidan va 10-11-sinflarda 2021-2022-o'quv yilidan boshlab fanlarga ajratilgan umumiy soatlar doirasida amaliyotga joriy etildi[1].

2020-2023-yillarda respublikamizning pedagogika oliy ta'lim muassasalarining «Boshlang'ich ta'lim», «Tarix» (mamlakatlar va mintaqalar bo'yicha), «Tarix o'qitish metodikasi», «Filologiya va tillarni o'qitish: O'zbek tili», «O'zbek tili va adabiyoti», «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi», «Pedagogika va psixologiya», «Dinshunoslik» va Islomshunoslik (Islom tarixi va manbashunosligi)», «Psixologiya (Din sotsiopsixologiyasi)» ta'lim yo'nalishlari bitiruvchilariga umumiy o'rta ta'lim maktablarida «Tarbiya» fanini o'qitish huquqi berildi[1].

Tadqiqot mayonchalari sifatida tanlab olgan maktablar, ya'ni Farg'ona shahridagi 12, 56, 76-maktablari, Toshkent shahrining 201, 268, 258-son maktablari, Samaraqand shahrining 11,15,98-son, Jizzax viloyatining 45,92-son umumiy o'rta ta'lim maktablarida «Tarbiya» fanining o'qitilishi xususiyatlari o'rganildi.

Maktablarning bitiruvchi sinf o'quvchilari 11-sinfda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus dastur ishlab chiqildi. Tarbiya o'quv predmetida o'quvchilarga xalqimizning To'maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, To'ychi Eryigitov, Zebo G'aniyeva, Jamila Qodirova kabi alp o'g'lonlariyu, shijoatkor qizlarining mardligiyu, jasurligini ibrat qilish asnosida hamda xalqimizning shonli tarixiga tayanagan holda, tarixiylik va muntazamlilik printsiplari asosida aksiologik kompetensiyalar rivojlantirildi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarda aksiologik kompetensiyalar darajasini o'stirish, milliy va umumbashariy qadriyatlarga sadoqatlilikni shakllantirish erishilgan ijobiy natija va yutuqlarga tayanish printsiplari asosida olib borildi.

Ijtimoiy infrastrukturada yoshlarda aksiologik kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish aniqlik va tezkorlik printsiplari asosida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'lishicha, tadqiqotchilar F.N.Alkarova, Y.F.Zaripov ilmiy tadqiqot ishida tadqiq etilayotgan muammoning yechimini topish davrida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirish vaziyatlarini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon modelini taklif etishgan.

Axloqiy sifatlarning shakllanishi ustida tadqiqot olib borgan qozog'istonlik olimi S.M.Mordanova ilmiy risolasida, axloqiy sifatlarning shakllanishining pedagogik modelini axloqqa mo'ljallagan nuqta, axloqni shakllantiruvchi va axloqiy natija beruvchi nuqatalarga bo'lib tavsiflab bergan.

Olimaning fikriga ko'ra: 1) axloqqa mo'ljallagan nuqta – axloqiy sifatlarni shakllantirish qirralarini ochib berib, etnopedagogika vositalari yordamida o'quvchilarda axloqiy sifatlarning shakllanishiga e'tiborni jalb etadi. 2) modelning axloqni shakllantiruvchi bo'nagi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: a) gumanitar majmuaga umumta'lim fanlari materiallarini o'rganishga urg'u berilgan o'quv faoliyati b) sinfdan tashqari faoliyat, o'quvchilarning nafaqat hududiy, viloyat va respublika miqyosidagi o'tkaziladigan tadbirlarda ishtirok etishlari orqali amalga oshiriladi. 3) axloqiy natija beruvchi nuqta – aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni va o'quvchilarda axloqiy sifatlarning shakllanish darajasini baholash imkonini beradi", [5, 77] - degan fikrni ilgari suradi.

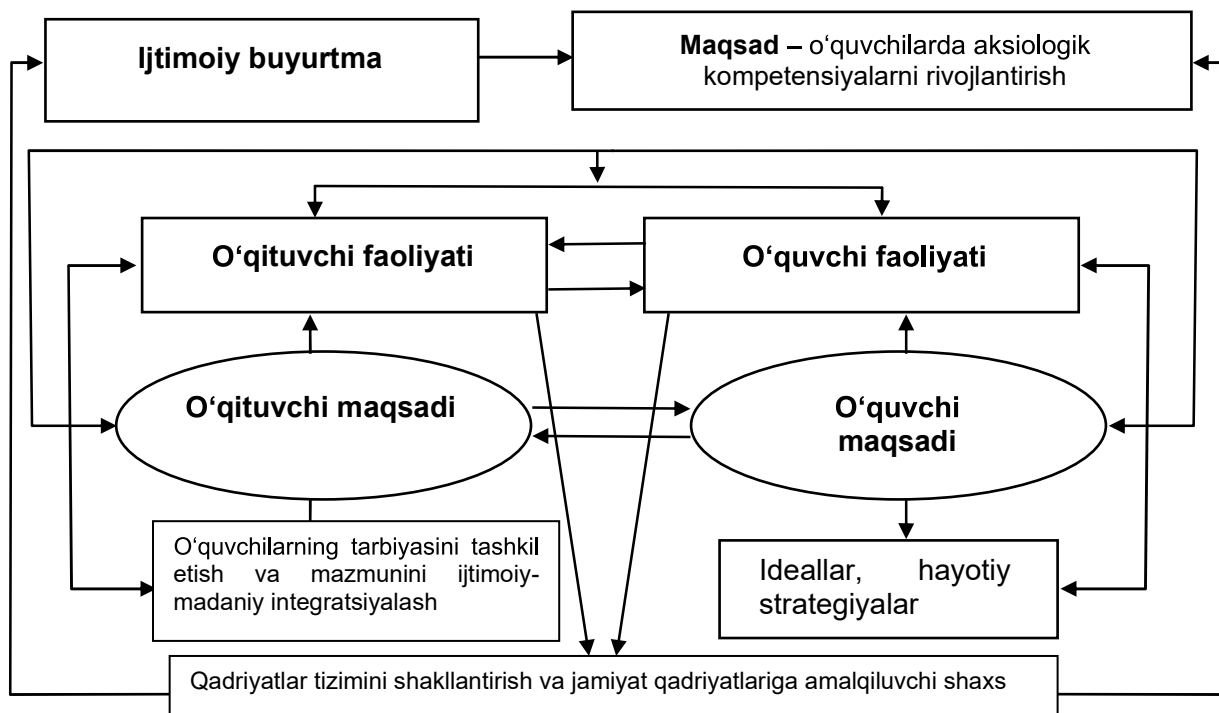
R.K.Akhulpanova ilmiy tadqiqot ishida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda pedagogik sharoitga e'tibor qaratgan va "o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi pedagogik sharoit jarayonini samarali shakllantirishga bog'liqligini ko'rib chiqadi. Umuman olganda, bu "pedagogik sharoit ta'lim berish jarayonining barcha komponentlarini amalga oshirish, maqsadga mo'ljall olishdan boshlab, motivlar va stimullarni tashkil etish yo'li bilan natijagacha, faoliyat va uni tartibga solish, maz'munini amalga oshirish va ishlab chiqishgacha bo'lgan jarayonga" [4, 71] e'tibor qaratadi.

Y.F.Zaripov fikriga ko'ra, "tarbiya jarayonida irodani, insonning ijobiy xarakteri qirralarini, ijobiy intilishlarini shakllantirishni va shaxning estetik ehtiyojlarini qondirish va tarbiyalash masalasi hal etiladi. Shunday ekan, u holda o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, nafaqat so'zda emas, balki amalda ham – o'ta ustivor bo'lib qoladi. Shuningdek, Y.F.Zaripov hozirgi zamon ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishda shubhasiz hisobga olinishi zarur bo'lgan, tendensiya yuzaga kelganligini ta'kidlaydi: birinchidan, o'quv-tarbiyaviy jarayonning eskirganligi, o'quvchilar shaxsiy rivojlanishlariga pedagogik ta'sirning differensiallangan xususiyatini ochib beruvchi, ta'lim tizimi maqsadli mo'ljallari va qadriyatlarini, mazmunini madaniy jihatdan qayta anglash zaruratining paydo bo'lganligi; ikkinchidan, insonning ijtimoiy madaniy yaxlitligi printsipini hisobga olgan holda ma'naviy-axloqiy tarbiya g'oyasi ustivorligida o'quvchilarning tarbiyasini tashkil etish va mazmunini ijtimoiy-madaniy integratsiyalash yo'lini yanada ilmiy asoslash zarur,"[3, 12], deb tadqiqot yo'nalishini ko'rsatib bergan.

NATIJA VA MUHOKAMA

Keltirilgan vazifalardan kelib chiqib, bizning tadqiqot ishimizda foydalanish uchun, o'quvchi yoshlar ongida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish ehtiyojini kuchaytirish bilan ularda aksiologik kompetensiyalarni rivojlanishiga ijobiy tasirini o'tkazuvchi tadbirlarni keng joriy etish taqozo etilishi aniqlandi.

O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishda ularning ma'naviy qadriyatlari, ijtimoiy yo'nalganligi, ideallari, hayotiy strategiyalari muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi (1-rasm).

1-rasm. O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmi

Ushbu keltirilgan mexanizmida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, madaniy an'analar; umuminsoniy qadriyatlarni anglash va ularga hurmat bilan qarash hamda jamiyat qadriyatlariga amal qilish; davom etib kelayotgan an'analarga sodiq qolish; faoliyat asosi bo'lgan haqqoniylik va kamtarinlikka e'tibor qaratish. Sanab o'tilgan qadriyatlarning barchasi o'quvchilarning aksiologik kompetensiyalari qaysi darajada shakllanganini baholashning me'zoni bo'lib xizmat qilishi mumkin.

O'quvchilarning aksiologik kompetensiyalarini rivojlantirishga qo'yilgan zamonaviy talablarni, amalga oshirish faoliyati mexanizmini tahlil qilib, ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish kontseptsiyasiga ayrim o'zgartirishlar kiritish zarur, degan xulosaga keldik. Agar o'quvchining ma'naviy ozuqasi, jamiyatda mavjud eng kam ma'naviy meyordan yuqori yoki unga teng bo'lsa, bunday faoliyatdan olinadigan ma'naviy-axloqiy ozuqani samarali hisoblash mumkin.

Agar o'quvchining olgan ma'naviy axloqiy ozuqasi eng kam ma'naviy meyordan ham kam bo'lsa, bunday faoliyatdan olingan ma'naviy-axloqiy ozuqani samarasiz, deb baholash mumkin,

chunki bu o'quvchining ma'naviy-axloqiy ehtiyojlarini qondira olmaydi. Bunday holatda, pedagogikaning vazifasi, o'quvchilar aksiologik kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali jihatlarini ta'minlash va samarasiz tomonlarini aniqlab, uni samarali tomonga o'zgartirish tadbirlarini qamrab olishi zarur.

2020-2023-yillarda tajriba-sinov ishlarini o'tkazishda tarbiyaviy ishlar mexanizmlarini takomillashtirish ta'lim-tarbiyaning psixologik xususiyatlarini ushbu yo'nalishlar doirasida yetarlicha chuqurlashtirib yoritish ehtiyojini keltirib chiqardi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida, yoshlarning ma'naviy - axloqiy rivojlanishiga va ta'lim-tarbiya tizimiga alohida e'tibor qaratgan. "Yurtimizda keyingi paytda ushbu yo'nalish bo'yicha yangi tizim yaratilmoqda. Bu esa fuqarolarimizning ijtimoiy faolligi, Vatan va xalq taqdiriga daxldorlik hissini kuchaytirish, ularning zamonaviy, demokratik O'zbekiston davlatini barpo etishda munosib ishtirokini ta'minlash omilidir," [2] - deb alohida ta'kidlagan.

Ta'lim tizimining ma'naviy-axloqiy mazmunini oshirish, yoshlarga aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish, milliy an'analarga sodiqliq ruhini singdirish, ularda yot g'oya va mafkuralarga nisbatan immunitet va tanqidiy tafakkurni mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli ish olib borish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi pedagoglar jamoatchiligi oldiga o'ta muhim masalani ko'ndalang qilib qo'ydi – o'quv-tarbiya ishlari jarayonida o'quvchi yoshlarni ijodiy fikrlashga, erkin raqobat asosida o'quv jarayonini tashkil etishni hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayonini loyihalashtirishni va amalga oshirishni ustivor yo'nalish qilib qo'ydi.

Prezident va hukumatimiz tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ishlar, ularda aksiologik kompetensiyalar, ma'naviy-axloqiy sifatlarning shakllanishi va rivojlantirilishi maqsadlariga qaratilishi zarur. Bizning fikrimizga ko'ra, o'quvchi yoshlarda aksiologik kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun tarbiyaning asosiy printsiplariga tayanish zarur. Ular: ilmiylik; tarixiylik; aniqlik va tezkorlik; muntazamlilik; faollik; ta'lim va tarbiya ishlarining uyg'unligi; tarbiya jarayonining izchilligi; erishilgan ijobiy natija va yutuqlarga tayanish. Darhaqiqat, ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarning kelgusida nafaqat yetuk mutaxassis, balki o'z ona yurtini sevuvchi faol fuqaro sifatida tayyorlash, ularning vatanparvarligini rivojlantirish jamiyatimiz, millatimizning har qanday xavf va tahdidlarga bardosh bera olishini ta'minlash demakdir. Bu ishga ta'lim va tarbiya ishlarining uyg'unligi, ilmiylik va tarixiylik printsiplari asosida yondashish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning ijtimoiy hayot jabhalaridagi faolligini rivojlantirish, "Bu-mening uyim!", "Mening mahallam!", "Mening ona yurtim!" qabilida daxldorlik hissini uyg'otish, ularning iroda safarbarligini elu yurt xizmatiga fido qilishga undash - ularning barchasi tarbiya jarayonining izchilligi printsiplari asosida amalga oshiriladi.

Tahsil oluvchilarda dunyoqarashni kengaytirish, o'quv ma'lumotlarni o'zlashtirish, sohaga oid kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o'quvchilar tomonidan ifodalanadigan aksiologik kompetensiyalar muayyan pedagogik-kontseptual yondashuvlar asosida shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Ushbu bosqichlar o'quvchilarning aksiologik kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar, didaktikadagi printsiplar, yondashuvlar asosida amalga oshiriladi (1-jadvalga qarang) [6, 212].

1-jadval

O'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish bosqichlari

№	Bosqichlar	Pedagogik shart-sharoitlar	Tarbiya printsiplari	Yondashuvlar
1.	O'z faoliyatini baholash	Moddiy-texnik bazaning modernizatsiyalashuvi	Tarixiylik, ongllilik tamoyiliga asoslanganligi	Pedagogik-kontseptual
2.	Jamiyat, o'zgalar manfaatini ustun quyish, boshqaruv samaradorligi	O'quv, o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlanganlik	Insonparvarlik uzviylik, anglanganlik	Kompetentsiyaviy, tizimli
3.	Ta'limning	Pedagogik va didaktik	Nazariya va	Shaxsga

PEDAGOGIKA

	kelgusidagi mutaxassisligi bilan bog'langanligi	jarayonlarning tizimlashtirilganligi	amaliyotning bog'liqligi	yo'naltirilgan
4.	Analitik-sintetik faoliyatli	ilmiy laboratoriyalarning mavjuli, sinflar, o'quv kabinetlari, o'qish zallari, kutubxonalari, shuningdek axborot-resurs markazlari xizmatlarining sifatliqligi	Ilmiylik, tadrijiydik	Pragmatik, faoliyatli, sotsiogenetik
5.	Refleksiya	o'quv vositalarining zamonaviy elementlaridan foydalanish	Izchillik, ketma-ketlik	Gumanistik Biogenetik

Jadvalda ifodalanganidek, o'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish bosqichlari va pedagogik-kontseptual yondashuvlar ularning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi, shaxs va jamiyat rivojlanishining ehtiyojlarini ifoda etadi. Ularning individual rivojlanib, o'zini to'liq namoyon qilishi, javobgarlik, mas'uliyatlilik, jamoa bo'lib ishlash, o'zaro yordam va boshqa qimmatli fazilatlarini voyaga yetkazadi. Ushbu maqsadlar pedagogik jarayonni tashkil etishning jamoaviy, guruhviy va individual shakllarining maqbul kombinatsiyasini nazarda tutadi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish bosqichlari uning asosiy tarkibiy qismlari o'rtasida mavjud bo'lgan bog'lanishlar va o'zaro bog'liqliklarni hisobga oladi, ya'ni integral pedagogik jarayonning tarkibiy qismi sifatida o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish jarayonlarining o'zaro bog'liqligida namoyon bo'ladi. Bunda o'quvchi faoliyati va pedagogik munosabatlar o'rtasidagi bog'lanishlar va uning rivojlanishi natijalari; tahsil oluvchilarning qobiliyatlari (yoshi, individual) va unga pedagogik ta'sirlarning tabiati o'rtasidagi bog'liqlik; pedagogik tizimda o'quvchilar salohiyati va shaxs o'rtasidagi bog'liqlik hisobga olinadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://lex.uz/ru/docs/-4885018>
2. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. В.В.Рыбников «Формирование духовно-нравственных ценностей студентов». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук – Саратов, 2013.-С.12.
4. Р.К.Акчулпанова «Формирование будущих учителей готовности к духовнонравственному воспитанию школьников на основе этнокультурного подхода». Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Чебоксары, 2014. – с. 71.
5. С.М. Морданова. Формирование нравственных качеств у студентов в образовательных учреждениях средствами этнопедагогик. Монография. Костанай, 2018.-с.77.
6. Ibragimovich, I. X., & Saidkulovich, S. B. (2023). MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF AXIOLOGICAL COMPETENCES IN STUDENTS. *Science and Innovation*, 2(11), 209-213.
7. Saidkulovich, S. B. (2023). AXIOLOGICAL APPROACH IN PROFESSIONAL EDUCATION OF STUDENTS. *British View*, 8(3).
8. Saidkulovich, S. B. (2023). CONCEPT AND STRUCTURE OF WORLD VIEW IN MODERN SOCIETY. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 8(4), 35-37.